

ПРИЛОЗИ

Мирјана МАНОЈЛОВИЋ*

ЦРНОГОРСКИ ПЕРИОД ЖИВОТА И СТВАРАЛАШТВА
ПАВЛА АПОЛОНОВИЧА РОВИНСКОГ У НАУЧНИМ
ИСТРАЖИВАЊИМА И АРХИВСКИМ МАТЕРИЈАЛИМА¹

ABSTRACT: *Pavel Apolonovich Rovinski is a famous russian scientist who dedicated the majority of his scientific work to Montenegro. He addresses some scientific problems and questions of great importance which attract the attention of historians even nowadays.*

KEY WORDS: *Pavel Apolonovich Rovinski, Cetinje, History of Montenegro*

Павле Ровински је веома битна особа за Црну Гору у последњој четвртини ХІХ и на почетку ХХ вијека. Руски научник је у нашој земљи провео више од 20 година и видио све њене стране, добре и лоше. То је био период ослобађања од племенске власти и формирања грађанског друштва. Управо Ровински је најбоље описао новонастале промјене са свим последицама и тако од свих странаца дао највећи допринос упознавању Црне Горе. Зато, сматрамо да се, 100 година од смрти научника, треба изнова осврнути на његову личност, значајније научне ставове и улогу у Црној Гори.

Као што је менталитет и живот црногорског народа одређен историјским околностима, тако су дјелатност, личност и схватања Ровинског били одређени његовом прошлoшћу и друштвеним окружењем. Познато је да је Ровински био члан револуционарне организације *Земља и Воља*. Он је користио позицију научника да шири демократске идеје, када је ослобођен дужности наставника на факултету. То „ослобађање“ је вјероватно било у вези са начином размишљања Ровинског. Подаци

* Ауторка је независни истраживач, историчар из Никшића.

¹ Чланак је заснован на подацима из магистарског рада *Павле Ровински и Црна Гора* одбрањеног јуна 2015. године на Филозофском факултету у Никшићу

у књизи Л.Пантелејева *Из успомена прошлости* сликају нам Ровинског као човјека ватрено оданог идејама тог тајног друштва, али истовремено и способног да се објективно односи према чињеницама. У току преговора који је 1863. године водио са делегатом пољских устаника, Кеневичем, Ровински је на захтјев за дизање устанка на Волги изјавио: „Више или мање широко распрострањен устанак не може се подићи; могла би се подићи нека општина, али то значи водити људе директно на кланицу.“² Дакле, он је био присталица просвјетитељске, а не револуционарне мисије. Тако је, боравећи у Србији, 1868. године рекао: „Нико не води револуцију ради револуције.“ „Револуционар по професији не може се зауставити ни на каквом чврстом друштвеном систему и вечно ће тежити превратима.“³ Очигледно је руски научник подржавао прогресивне идеје, али не и оне потпуно радикалне, које би захтијевале људску жртву.

Ровински је помагао неким члановима организације да побјегну у иностранство, вршио инспекцију кружока и предложио обустављање активности због тешких прилика рада. Иако је добио службени пут са научним циљем 1864. године, због сумњи полиције, пасош је успио да добије тек 1867. године и то као дописник часописа *Санкт-Петербурзске вѣдомости*.⁴ Боравио је у Чешкој, Србији, Хрватској и Босни и познавао истакнуте појединце као што су: Вагрослав Јагић, Јосип Јурај Штросмајер, Фрањо Рачки, Светозар Марковић и Живојин Жујовић. Био је у Базелу у току конгреса Прве интернационале.⁵ Занимљиво је да је на првобитној надгробној плочи која је промијењена 1974. године писао: *револуционер член “Земља и Воља“, Ровинский П.А. ск. 1916.*⁶ Његова биографија је касније постала дио великог совјетског издања о револуционарима.⁷

² Милиј Долобко, П. А. Ровински (1831-1916), уз 80. годишњицу смрти-некролог из 1916, *Словенски гласник*, година I, број 1, Свесловенско друштво Црне Горе, Подгорица 1996, 254.

³ Латинка Перовић, Увод у: Павле Ровински, *Записи о Србији (1868-1869)*, Матица српска, Нови Сад, 1994, 14.

⁴ М. Долобко, *н. д.* 255.

⁵ Душан Ј. Мартиновић, Павел Аполонович Ровински (1831-1916), у: П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том IV, Издавачки центар Цетиње, 1993-1994, 509-511.

⁶ Текст са сајта http://rovinsky.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=9

⁷ Види: библиографички словарь: *Деятели революционного движения в России: От предшественников декабристов до падения царизма: [В 5 т.]*. — Изд-во Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльно-поселенцев, 1927-1934. Т.1, От предшественников декабристов до конца „Народной воли“. Ч.2. Шестидесятые годы. Москва 1928. 350 - 351. Сајт <http://dlib.rsl.ru/01003047896>

Без обзира на то да ли је Ровински дијелио револуционарне или просвјетитељске идеје, може се свакако закључити да је био близак народу и да је кроз његове потребе тумачио потезе државника, однос међу Словенима, али и разлике у односу на западни свијет. Његови погледи се нијесу промијенили док је био у Црној Гори, а то је имало утицаја и на његово окружење, друштвени утицај и дјелатност. Лазар Томановић је знао за револуционарну дјелатност Ровинског: да је посједовао штампарију, морао да бјежи на Аљаску, присуствовао засиједању завјереника против кнеза Михаила Обреновића и био близак са Омладином српском, али га није питао да ли је и сам био завјереник.⁸ Руски научник је био почасни члан Цетињске, Барске и Никшићке читаонице. Занимљиво је да је иницијатор отварања Барске читаонице, учитељ Душан Бркановић, који се дружио са Ровинским, био на челу тајне организације, која је откривена након атентата на Александра III 1887. године, а која је поздрвила тај атентат.⁹

Павел Аполонович је био један од оснивача Зетског дома, а он и Томановић су Цетињској библиотеци поклањали књиге и часописе. Ту су, између осталог, била и дјела као *Комунистички манифест* и радови Светозара Марковића.¹⁰ Ровински је у Црној Гори имао блиске пријатеље. То су били: Митар Бакић, Јово Љепава и Јово Дреч, а познавао је и Јована Павловића, Јована Сундечића, митрополита Илариона Рогановића, Илију Беару, Стева Чутурила и друге. Често се са њима и неким министрима састајао у „Локанди“ образујући друштво локалне интелигенције које је расправљало о проблемима Црне Горе, развоју просвјете, критиковало недостатке власти. Друштво је било популарно међу омладином која је вољела Ровинског и од њега узимала књиге.¹¹

Познато је да се руски научник кретао у славенофилским круговима. Међутим, он је одбацио реакционарну панславистичку школу славистике. Изјавио је да наука о словенству не мора да се своди на изучавање језика и материјално-духовне културе словенских народа. Наиме, као и руске револуционарне демократе, Ровински је основну стваралачку снагу историје видио у народним масама и зато су се његови погледи разликовали од погледа дворских и буржоаских историчара.¹²

⁸ Нико С. Мартинович, П. А. Ровинский и Л. Томановић у: *От „Слова о полке Игореве“ до „Тихого Дона“*, Сборник статей к 90-летию Н. К. Пиксанова, Ленинград 1969, 362. Исто, 363.

⁹ Исто, 364.

¹⁰ В. Б. Хлебникова, „Црногорски период“ у животу П.А. Ровинског, *Павел Аполонович Ровински (1831-1916) и јужнословенске земље* (зборник научних радова са четвртог југословенско-совјетског научног скупа одржаног на Цетињу 3. и 4. октобра 1991. године), Цетиње 1992, 44-45.

¹² Н. И. Хитрова, П.А.Ровинский (1831-1916) и југославянские народы, *BALKANICA II*,

Професор Виктор Григорович му је пренио мишљење о славонофилству које није оспоравало узајамност, али је одбацивало руску доминацију односно мијешање у унутрашње ствари других словенских држава.¹³Ровински се залагао за славистику повезану са народом: „Дајте друштву да нешто чита о словенству, покажите му Словене, живе и активне, а немојте се трошити у празним расправама о њиховој улози и значају за нас -тада ће се друштво заинтересовати њима и никаква пропаганда неће бити потребна.“¹⁴О његовом односу свједоче и следеће ријечи: „Морам рећи и ово: за мене су Словени увијек представљали не само предмет проучавања, него и нешто нераздјеливо од мене. Ја их нијесам само посматрао и изучавао, него сам са њима и живио и радио. Тако је са мном било у Чешкој, затим у Србији, тако се десило и у Црној Гори.“¹⁵О његовој преданости проучавању Словена говорили су и други. Тако, Евгениј Марков каже: „Словенство - то је позив његовог срца.“¹⁶

Ровински је имао посебно схватање значаја Русије за Црну Гору, о чему говори исказ: „Док постоји Црна Гора, не само Русија, него и читаво словенство имају у њој на најслабијем и у исто вријеме најважнијем свом крају вјеран и тешко савладив ослонац, те да нека и она зна, да и њој увијек припада симпатија читавог словенства и хитна помоћ моћне Русије“¹⁷

Када је у питању однос Ровинског према црногорској власти, он је увијек полазио од интереса и жеља народа и у зависности од тога потезе власти дијелио на добре и лоше. Чедомир Лучић упоређује Ровинског са Марком Полом и поставља питање политичке позадине његовог дугог боравка у Црној Гори. Сматра да је разлог зашто је цијењени научник, чије чланке је и Толстој неколико пута користио, остао у Црној Гори и посветио јој животно дјело – мисионарско-ангажмански рад. За њега је Ровински дипломата у сјенци, који је много више знао о Црној Гори него што је могао јавно да каже.¹⁸

Београд 1971, 146.

¹³ Павле С. Радусиновић, На стазама живота и рада Павла Аполоновича, у: Павле С. Радусиновић, *Павле Аполонович Ровински - Стазама његовог живота и рада*, Културно-просвјетна заједница Подгорице, Подгорица, 1996, 25.

¹⁴ М. Долобко, *н.д.* 260.

¹⁵ П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том I, Издавачки центар Цетиње, Цетиње 1993-1994. 7.

¹⁶ Евгений Марков, Славянская Спарта (Очерки путешествия по Далмации и Черногории), *Вестник Европы*, том 192, № 8. август 1898, 452. Сајт http://starieknigi.info/Zhurnaly/VE/Vestnik_Evropy_1898_192_Harward.pdf

¹⁷ Павле С. Радусиновић, П. А. Ровински о бојовном карактеру Црногораца, у: *Словенски гласник*, година I, број 1, Свесловенско друштво Црне Горе, Подгорица 1996, 162-163.

¹⁸ Чедомир Лучић, Критичко-историјска поузданост дјела Ровинског о Црној Гори, у зборнику радова са научног скупа ЦАНУ, 16. децембар 2006, *Павле Ровински и Црна*

Посебно је значајан однос руског научника према књазу Николи, који је оставио печат на црногорски начин мишљења и живота. „Неодмјерено хваљени, али и неаргументовано оспоравани [књаз Никола] био је неоспорно комплексна личност и државник и политичар вичан овом сложенем и провокативном занату, али и човјек који је послије дугог вишедеценијског континуитета успјеха доживио лични и политички крах – макијавелистичку судбину и неразумно дуги нихилистички третман свегубитника.“¹⁹

О првом сусрету са књазом Ровински пише: „врло је љубазан и отворен... уздржан, држи се достојанствено... пола сата нас је све држао на ногама... ненаметљив у разговору.“ На пријему је стекао утисак да је он у „кругу књажевом“ неопходан: испрва је високо цијенио његову политику. Тако каже: „Књаз је генијално остварио своју идеју изласка на море.“²⁰ Ровински хвали књаза Николу у дјелу говорећи о значају за афирмацију државотворног рада и културног и политичког живота у Црној Гори (војна, културно-просвјетна, економска, административно-судска, па и политичка реформа). Међутим, у преписци са пријатељима (А.Ф.Бичковим, А.Н.Пипином, Роксандом Томановић и др.) попут сјечива бљесне осуда и тешка негација црногорског књаза као окорелог аутократе, сујетног егоисте и перфидног лицемјера. Истовремено, у свом дјелу, са наклоношћу говори о младом књазу који је намјеравао да донесе устав, који је регулисао царинске односе и одговарајућу службу, омогућио расподјелу прихода између цркве, државе и двора²¹ Такође, хвали његово учешће у рату, једноставна путовања по Црној Гори, спавање под шатором и у скромним кућама. Међутим, када описује стварање аутократије као начин владања, у писму Р. Томановић Ровински увредљиво и саркастично карактерише Црногорце који због књаза самољупца нијесу и не могу бити „прави људи“ него само „фигуре са значкама на капи.“²² Разлог оваквог бурног излива осјећања, по мишљењу Чедомира Драшковића, може бити повријеђена сујета због додјеливања „само“ Даниловог ордена IV реда, или патријархално-романтичарски и сентиментални однос према Црној Гори.²³

Гора, Подгорица 2009, 48.

¹⁹ Чедомир Драшковић, Павел Аполонович Ровински и краљ Никола, зборник *П. А. Ровински (1831-1916) и јужнословенске земље*, са научног скупа 3-4. октобра 1991, ЦНБ Ђурђе Црнојевић, Цетиње 1992, 95.

²⁰ Павле С. Радусиновић, Како да не волим ту земљу и народ, када ме они воле, у: *Павле Аполонович Ровински - Стазама његовог живота и рада*, 67.

²¹ Чедомир Драшковић, Павел Аполонович Ровински и краљ Никола, 95-96.

²² *Исто*, 97-98.

²³ *Исто*, 101.

Ако је заиста био лично увријеђен, Ровински је то добро крио јер се понашао уздржано балансирајући међу сопственим мишљењем и понашањем у јавности. Тако, док је пратио по Црној Гори Евгенија Маркова, крајем 90-их година, путописац је стекао сљедећи утисак: „Ровински високо позиционира ум и благородство књаза Николе. По његовим ријечима, књаз Никола се раније држао једноставније и приступачније, по маниру старих владика; сви којима је то било потребно су долазили код њега у било које доба дана; али због страних посланика морала је да се држи етикеција, да се утврде вријеме и ред пријема; сад је већ неопходно раније затражити аудијенцију, да би га видјели.“²⁴

Посебан значај за однос Ровинског и књаза Николе је била дјелатност руских дипломата. Односи између руске мисије и књаза су крајем 90-их постали затегнути јер су руске дипломате критиковале његову економску политику. Пишући о свом разговору са књажевићем Мирком, Власов (на челу мисије 1901-1902) каже да син књаза Николе „без сваке уздржаности, износио је своје веома ружно мишљење о мојим претходницима, о свом руском васпитачу, о начелници овдашњег института и о господину Ровинском називајући их непатриотима и нерусима...“ Тешка ситуација Ровинског је приморала да 1898. године оде у Русију.²⁵

Пријатељи Ровинског, Пипин и В.А. Љацке, у успоменама суговорили о погоршању односа већ после 80-их, а у писму Бичкову Ровински констатује да „Црна Гора иде путем авантуризма.“ Наиме, субвенције су почетком XX вијека чиниле 18% државних прихода, а у периоду 1878-1902. године из Русије је стигло 37.000.000 рубаља од чега је 15.000.000 потрошено на потребе двора и књажеве породице. Истовремено, дуг је растао и 1900. године био је четири пута већи од прихода.²⁶

Ровински у писму Пипину пише о књазу и његовој посјети Русији: „Без сумње је долазио да мољака нешто код цара, а у исто вријеме да се пожали на руског представника. Како год да је то апсурдно и како год да сви знају за лукавство књаза, не искључујући ни цара, ипак га увијек поштују. Бојим се да ће исто бити и сада: Власова ће некуда премјестити, а даће му још и новаца, што ће подићи његов престиж пред црногорским народом још више; он ће почети плачкати и угњетавати народ.“²⁷

²⁴ Евгений Марков, *н. д.* 458.

²⁵ В. Б. Хлебникова, *н. д.* 48.

²⁶ Чедомир Драшковић, Павел Аполонович Ровински и краљ Никола, 100.

²⁷ У: Павле С. Радусиновић, *Павле Аполонович Ровински - Стазама његовог живота и рада*, 358, Ровински Пипину, Гусјевка, 18.12.1901.

Павле Аполонович је запазио да је црногорска власт, суочена са економским проблемима које није знала да разријешити, преусмјерила пажњу на подстицање Албанаца против турске власти. Књаз Никола се надао да ће планути устанак на Балкану, с чим би било повезано повећање руских субвенција коришћено за попуњавање буџета. Међутим, план није успио и економски положај је постао гори. Однос руске мисије и црногорске власти 1905. године је био тако лош да су се оптужбе провлачили кроз руске новине. *Новое время* је кривило руске посланике на Цетињу за погоршање односа, представљајући у искривљеном облику њихову активност. У личном архиву Ровинског се налази необјављен чланак који је био одговор на ове оптужбе. Он садржи значајне податке о раду руске мисије на Цетињу.²⁸

Руски научник је у писму Пипину пренио своје разочарање: „Све се више разјашњава општа ситуација у вези са Црном Гором; наима, период опонашања Европе који се овдје доживљава, убио је таленат и унио деградацију и остаје само лична храброст, међутим, слабијег је квалитета, и некадашње глупости прерушене у ново рухо.“²⁹

Једно оштро карактерисање Ровински је изнио поводом именованог Лазара Томановића за предсједника владе, кога сматра неподесним за то мјесто: „Али, он није могао а да не изврши књажеву вољу, а књаз, тај велики лажљивац, под ореолом великог патриоте, тежио је својим уским користима; и никога никад није усређио, никоме није створио добро име, а многе поштене, паметне и заслужне људе, ако не убије, то их компромитује.“³⁰

Ровински је као преводилац писама имао увид у тежак положај људи који су се у очају обраћали за помоћ руском посланству. У писму Пипину каже: „[...]не дајумира сталне жалбе и уздаси које морам слушати околу. Путујем у Улцињ да бих се осамио. Тамо је то мање примјетно, а на Цетињу се то скупља са свих страна.“³¹ Међутим, он није био само посматрач него је и посредовао у пружању помоћи. Тако Драго Обреновић Ковачевић из Никшића моли Губастова да му се преко Ровинског пошаље помоћ. За себе каже да је посјекао 42 турске главе, али да је непокретан 12 година и све је продао осим мало земље, па моли службу за свог сина.³² То су били случајеви када је пријетила смрт од глади читавим породицама, најчешће инокосним или породицама са болесним,

²⁸ В. Б. Хлебникова, *н.д.* 53.

²⁹ Павле С. Радусиновић, *Павле Аполонович Ровински - Стазама његовог живота и рада*, 269, Писмо Александру Николајевичу Пипину, Цетиње 28. јуна 1880.

³⁰ *Исто*, 411, Писмо Ровинског Ро(к)санди Томановић из Гатчине, 3. јануар 1908.

³¹ *Исто*, 375-376, Ровински - Пипину, 20. јул 1902.

³² Народни музеј Црне Горе (даље НМЦГ), Архивско-библиотечко одјељење (даље АБО), фонд Приновљени рукописи (даље ФПР), година 1897, Никшић 18. 11. 1897.

старим и уопште за рад неспособним члановима као и са мало радних руку.³³ За помоћ су се обраћале и жене.³⁴ Један дио молби руској мисији се односи на помоћ око трошкова одласка у иностранство ради лијечења или школовања млађих чланова породице.³⁵ Ровински је стицајем околности био и посредник између београдског и цетињског руског посланства када је требало рјешавати проблеме црногорских држављана.³⁶

Занимљиво је испитати како је књаз видио улогу Ровинског у Црној Гори. Извјесно је било да га књаз држи на извјесној дистанци због његовог познатог револуционарног набоја, али то није била препрека да он буде пратилац страним личностима нити организатор прославе 400-годишњице штампарије.³⁷

Књаз је руском научнику посветио пјесму опомињућег и шаљивог карактера:

Русу Павлу Јер будеш ли слѣдовао
Павлу Црногорцу! И путникуЊемце, Маркса и Бахнера
И лијечнику, добром другу историкуу Сахалин окапаћеш
Географу и јунаку.нека ти је божа вјера

Павле, Павле! Социјалист
у души си знамо снажно,
не учи нас на начело
то остављај, брзо, лажно.

Но се прођи лакрдија
вјеруј што ми вјерујемо
па да ријеч социјалист
овдје у нас не чујемо!

Бар, 10. децембар 1888. године³⁸

Међутим, право мишљење о Ровинском књаз је исказао у писму цару Николају: „Сире,

Царска мисија, примљена у почетку на Цетињу са љубављу и одушевљењем од мене и мојих као и све оно што долази из Русије и од стра-

³³ НМЦГ, АБО, ФПР, Мишо Ников са Цетиња 27. 11. 1897; Исто, година 1898, Примљена писма, Маринко Ракочевић, 7. 3. 1898, Јован Радевић из Велике (Васојевићи), Цетиње 10. 03. 1898, Раде Станков Цетиње 24.03.1898, Мишо Ников 02. 08. 1898, година 1902: Андрија Гашов Лопичић из Цеклина, 07. 03. 1902.

³⁴ НМЦГ, АБО, ФПР, година 1898, 19.08. 1898, Велика Јевтова из Гусиња, Исто, Марија Јокова из Подгорице, Цетиње 12.06.1898

³⁵ НМЦГ, АБО, ФПР, година 1898. Анто Павловић испод Ђинова брда, 05. 09. 1898, Лука Пејовић, 07. 09. 1998. Година 1906: гимназиста Филип Вукчевић 20. 02. 1906.

³⁶ НМЦГ, АБО,ФПР, година 1906, три документа о замјени пасоша Лазару Костићу, писмо Ровинског мисији у Београду је куцано на француском, 24. мај 1906.

³⁷ Чедомир Драшковић, Црна Гора у својој прошлости и садашњости 1-4, Цетиње 1993-94, *Библиографски вјесник* 1-2, 1994, 213.

³⁸ Никола I Петровић Његош, *Дјела*, ЦИД, 1997, 802.

не императора, радила је у току од дванаест година на раздор у мојој фамилији и на поремећај мира у мојој земљи која је исто тако одана Русији. Провокација овог непријатељског и неприродног држања долази, ја то признајем, са моје стране. Јер сам ја потпуно убијеђен да су принципи аутократија и снага словенске расе допринијели, под вођством Вашег Величанства, угледу, сили и преимућству њеном у свијету па нијесам могао остати индиферентан на ширење овдје либерализма и то у једној потпуно патријархалној средини.“ Он за то главног кривца види у персоналу руског посланства. „У њиховој жалосној доколици они су се бавили интригама.“ Као последица, увријеђени од књаза, Црну Гору су напустили Блажо Петровић, брат војводе Божа, и његова жена и отишли у Србију. „Привучена је и још једна жртва, много важнија, госпођа Ђуша, жена Божова, која има једно недовршено васпитање, а карактер горд и амбициозан и она је, са успјехом наговарана од стране руских представника тако да су заједно основали зачетак једне такозване „руске партије.“ Све наводно због потцјењивања Божових способности и спречавања кандидовања за бугарски престо. „Ова смијешна „русска партија“ повећала се је бројем дјевојака наше женске школе које су исту напустиле да би се што прије удале, те су остале без потпуног васпитања и без одређених појмова у погледу поштења, *подстрекаване од стране једног руског публицисте који се је бавио историјом, филозофијом, а волио је такође и ботилу, а тако исто и од стране једног домаћег апотекара, који се је вратио из Русије, са једном мање-више коректном дипломом[...]*“³⁹ Овдје је врло вјероватно ријеч о Ровинском и његовом блиском пријатељу, апотекару Јову Дречу.

Књаз Никола није са наклоношћу гледао на студенте који су живјели у Русији и примили исте или сличне идеје као Ровински. Црногорски студенти су још у Русији учествовали у студентским немирима. Тако, 1900. г. из Русије је депортован црногорски поданик Вукосавовић, који се школовао у Никитској школи воћарства и виноградарства, а 1902. г. Департамент полиције шаље допис Н.Г. Хартвигу у Министарство иностраних послова да се утврди да ли је доктор Перезић који долази у Русију на скуп љекара, Перезић који је 80-их година као студент Харковског универзитета направио преступ против државе и након одлежане затворске казне бесповратно депортован у иностранство одакле је наставио да одржава везе са локалним револуционарним елементима. О овоме је знао и књаз Никола који се плашио продора прогресивних демократских идеја из Русије. Да би то спречио обратио се руској дипломатској мисији на Цетињу молбом да се забрани улаз у Русију цр-

³⁹ Исто, 808-811. Извињење руском цару Николи због противљења кандидовању војводе Божа Петровића за гувернера Крита, Цетиње, 30.11/12. 12. 1897.

ногорским поданицима без гарантног писма. Препоруке би требало да издаје само руска мисија на Цетињу по посебној молби Министарства иностраних дјела Црне Горе. Зато су Црногорци почели да избегавају цетињско посланство и да се обраћају руским конзулатима у околним балканским земљама и Турској. О увећању таквих молби пише руски вице-конзул у Скадру Шчербина у изјештају од 23. децембра 1901. године. Књаз Никола се због тога обраћао свим руским конзулатима у окружењу. Министарство иностраних дјела је јављало свим руским дипломатским представништвима презимена лица којима се забрањивао одлазак у иностранство. Сличним репресивним мјерама црногорска власт није могла да забрани приступ руским школама, за њу, непожељним лицима. У циркуларном писму Првог одјељења руског МИП-а од 13. новембра 1901. г. указивало се на значајан пораст доласка омладине из словенских земаља, без новчаних средстава. Депеша С. Арсењева МИП-у свједочи да су демократске идеје прихватили не само Црногорци школовани на цивилним факултетима, него и они из војних школа. Двојица црногорских васпитаника, који су 1905. године завршили обуку на Одеској кадетској школи, по повратку у домовину учествовали су у борби против режима књаза Николе.⁴⁰

У извјештају конзула у Скадру, Шчербине, о молбама Црногораца за визу из Подгорице, Зете и осталих пограничних мјеста са Турском у посљењих пет година наводи се да они не траже визу на Цетињу зато што „боје се да таквим потезом не навуку гнијев и падну у немилост књаза Николе, јер црногорском височанству није пријатно да се црногорска омладина школује у Русији.“⁴¹

Међутим, руски посланик на Цетињу, Арсењев, у тајној депеши министру Извољском од 13. јула 1910. године тврди да се мишљење да се образовање омладине у Русији не прихвата са одобравањем у балканским земљама не односи на Црну Гору. Тако, мајор Данило Гатало је био војни министар, мајор Лука Гојнић је начелник Цетињске области, мајори Михаило Поповић, Мило Матановић и Раде Меденица су начелници штабова дивизије (укупно су биле четири дивизије). Поручници Радусевић, Новаковић, Вучинић и Марковић су инструктори у Цетињској кадетској школи. Четворица из Одеске кадетске школе су због грубог нарушавања дисциплине искључени из војне службе, двојица од њих су

⁴⁰ Хитрова, Н. И. Документы по истории русско-черногорских связей в конце XIX-начале XX вв. *Славянский архив*. М. АН СССР 1963. 288-289, http://www.inslav.ru/images/stories/pdf/Slav_arxiv_1963.pdf

⁴¹ *Исто*, 298-299. Выписка из донесения русског вице-консула в Скутари (совр. Шкодер) Шчербины по поводу визирования паспортов черногорских подданных и опасений князя Николая перед проникновением в Черногорию свободолобивых идей из России 1901 г. декабря 23. № 151.

учествовала у антидинастичком револуционарном покрету 1907. године, а један је ступио у аустријску војну службу.⁴²

Међутим, ипак је било прогона због исказаног мишљења. Године 1899. под надзор је стављен капетан Подгоричког округа, Милован Џаковић, који је стекао универзитетско образовање у Русији. По повратку у домовину он је исказивао незадовољство постојећим хаосом у управљању државом и критиковао услове чиновничке службе. Због надзирања, Џаковић је био принуђен да емигрира у иностранство, а када се вратио у домовину завршио је у затвору.⁴³ Наиме, он се 1893. године обратио књазу Николи из Загреба жалбом на поступање према њему јер је указао на „оно хаотично и жалосно стање нашега судства и управе које воде нашу отаџбину к пропасти.... Али на велику жалост, за последњу годину дана ја сам се у свом службеном раду сусрио са таквим начелима и радњом Њ.В. Господара који су и од ранијег времена познати као главни основ свему јадном стању Црне Горе. ... Није ми се било тешко увјерити да у својој радњи Његовој државни интереси Црне Горе не постоје, већ њих савршено заступају лични интереси двора.“ Књаз је на његове двије оставке одговорио са: „Мораш ме слушати док је мене драго или ће ти кости окапати у Јусовачу.“⁴⁴ Ровински је, свакако, био упознат о оваквим случајевима, а као заговорник школовања црногорске омладине у Русији све више је био непожељан на црногорском двору.

При повратку у Црну Гору 1902. године, Ровински описује сусрет са књазом: „Пријем није био као ранији: сув и уздржан, само ми је нахвалио Власова кога мрзи из дна душе. С Ријеке ми се ипак обраћао телеграфски, послом који сам и урадио. Према томе, мој службени положај се признаје.“⁴⁵ Без обзира на однос са књазом, Ровински је лијепо прихватан у народу. Те године, организован му је дочек у Котору, а прима и поздравне телеграме из Бара на које одговара у поетском стилу: „Вама и Марку на поздраву благодарност веља и још виша доћи к вама жеља. Поздравите и високопреосвешћеног владика хаџи Саву, гувернера Господина Марка Петровића са фамиљом и свакога мога познаника и пријатеља са крај мора до под бјелу гору. Павле Рус“⁴⁶

⁴² Исто, 300-302. Секретная депеша С. Арсеньева А. П. Извольскому об увеличении приема черногорцев в русские военно-учебные заведения, 1910 г. июля 13 (26).

⁴³ Исто, страна 296, фуснота 17.

⁴⁴ Никола П. Рајковић, *Црногорски судови, исправе 1879-1899*, ЦИД, Подгорица, 1998. 595-597. д. 685.

⁴⁵ Павле С. Радусиновић, *Павле Аполонович Ровински - Стазама његовог живота и рада*, 360, Ровински Пипину, Цетиње, 19. фебруара 1902.

⁴⁶ НМЦГ, АБО, ФПР, фасцикла 1, година 1902, *Телеграм у Улицу Јовану Ленроту*, 30. јануар 1902.

Значајна је улога Павла Аполоновича у успостављању културних институција и организацији обиљежавања различитих јубилеја. Дјелатност на том пољу је нашла одраз на страницама његових књига. Ровински је био предсједник Одбора за прославу 400 година Ободске штампарије. Осим представника просвјетних, научних и културних друштава словенских земаља, у прослави су учествовали представници Париског и Оксфордског универзитета. Гости су ишли у Обод, гдје је раније била штампарија и у Дукљу гдје је Ровински вршио ископавања. Везано за овај јубилеј основани су Државна библиотека, музеј и архив (закон о њима је прихваћен тек 1896). У Прославној споменици, посвећеној штампарији Црнојевића, налазе серадови Ровинског, Миљана Ђ. Милићевића, Ватрослава Јагића, рецензија дјела Илариона Руварца од Лазара Томановића и истраживања Ватрослава Јагића које је урадио Ровински.⁴⁷ Комитет под руководством руског научника је спровео велики припремни рад да би прослава привукла што већу пажњу. Био је укључен и цијели државни апарат. Из министарства су слали писма о различитим аспектима прославе и конкретним обавезама локалних власти у вези са тим подухватом (по наређењу књаза Николе као поклон позваним на прославу поклоњено је 40 кожуха са по 20 фиорина у џепу). У оквиру свечаности, која је требало да почне окупљањем званица у Зетском дому и музичким концертном гимназијалаца уз инструменталну пратњу Милене Огњеновић и Франтишека Вимера и диригентску палицу Роберта Толингера, били су договорени и наступи познате позоришне групе Михаила Лазина, која ће извести *Балканску царицу* у Зетском дому. Прослава тог значајног јубилеја је била веома успјешна и добила је велики публицитет у иностранству, при чему допринос Ровинског није био мали.⁴⁸

Интересантна су и нејасна до данас различита разматрања о штампарији Црнојевића. Народна традиција, коју је подржао и руски научник, још од времена Петра I је тврдила о Ободу као мјесту прве штампарије. Међутим, иако је то мјесто на три сата хода од Цетиња, а Ровински је наводио податке о налажењу оловних слова, у новије вријеме тврдња о Ободској штампарији је подвргнута сумњи. На основу става Илариона Руварца и научника који су мјесто тражили на Цетињу због натписа на другој књизи (*Псалтиру са Последицама* из 1895. године) појавила су се мишљења о два мјеста штампарије и то у оба смјера: са Обода на

⁴⁷ Нико С. Мартинович, *н.д.* 366.

⁴⁸ Лука И. Милунович, *Знаменитые русские и театральная жизнь в княжестве Черногории, Россия и Балканы в течение последних 300 лет /Русија и Балкан током последња три столећа*, међународни научни скуп, Подгорица - Москва 2012, 557, <https://www.academia.edu/5566469/BALKAN-SRBIA-RUSIA>

Цетиње и обратно и штампарији која је од почетка била на Цетињу. Разлози за преиспитивање теорије о Ободској штампарији су сумња у проналажење оловних слова на Ободу и неки технички разлози.⁴⁹ Ровински је изразио сумњу у штампарију и на Цетињу и на Ободу и дао предност народној легенди о Ободској штампарији, вјерујући да је Цетиње истакнуто на књизи јер је било пријестоница, што није био риједак случај у свијету. Он је такође изнио претпоставку да су прве штампане књиге у Ободу или у Венецији биле штампане и раније, односно да Октоих није прва књига.⁵⁰

Ослањајући се на Крисовуље Ивана Црнојевића, Ровински је улазио у полемику са Иларионом Руварцем по више питања. Он је критиковао Руварчеву тврдњу да је под јурисдикцијом цетињске митрополије била Црна Гора и Приморје, али не и Зета, као и мишљење да је сједиште митрополије пренешено на Цетиње из Крајине, а не са Врађине. Новим подацима и анализом познатих, побијао је Руварчеву тврдњу о манастирима на Скадарском језеру. Негирао је и тврдње да је Црна Гора била под турском влашћу, иако су постојали већ тада подаци о изразима покорности, да владика Данило није носио титулу господар црногорски као што пише на његовом гробу и да је до истраге потурица дошло раније, 1687. године. У одговорима је критиковао начин употребе утврђених чињеница, олако доношење коначних закључака и одабир постојећих докумената према замишљеном циљу. Сам је користио углавном дјела слависте Макушева и дао интересантна објашњења, описао живот у Црној Гори, однос према Турцима, одлике турске власти и њен однос према Млечанима. Међутим, Ровински је превидио битне ствари као што је различит спољнополитички и унутрашњи положај Црне Горе на почетку и крају XIX вијека.⁵¹

И Ровински и Томановић су са страхћу и самопоуздањем улазили у полемику. О полемици око (не)зависности Црне Горе од турске власти, Томановић у шали пише Ровинском: „Руварац је у тешкој ситуацији да су његове присталице хтјеле да ти се обрете за помоћ.“ Ровински је, наиме, изнио став да је Црна Гора независна од владике Данила, односно од тзв. „истраге потурица“, док је Руварац тврдио да је то тек од доба књаза Данила, негирајући државно-политичку власт владика.⁵² Такође, Руварац је изнио став да у Црној Гори између XV и XVII вијека

⁴⁹ *Историја Црне Горе*, књига 2, том 2. Титоград 1970. 402.

⁵⁰ В. К. Петухов, П. А. Ровинский как исследователь южнославянских литератур средневековья, сепарат са сајта, http://odrl.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=Shzept_-2IE%3D&tabid=2279, 458.

⁵¹ Ђоко Пејовић, О личности и дјелу Ровинског, *Историјски записи*, бр.1, 1967. 160-161.

⁵² Нико С. Мартинович, *н.д.* 368.

нема ни свјетовне ни теократске власти, док су касније владике из куће Петровића имале само духовну власт. Ова тврдња је значајна тим прије јер је оспоравала Петровићима право на прославу 200 година владавине.⁵³Ровински своју ранију тврдњу о непостојању турске власти правда на сљедећи начин: Црна Гора се састојала из више племена међусобно подијељених, а сами Турци нијесу имали државу него само војску. Дакле, није било могуће мијешање у послове неког из другог племена, а ако је било обраћања турским властима-кадијама то је основни разлог. Осим тога, Црногорци нијесу плаћали данак Турцима и нијесу ишли у рат са њима, чиме би изразили свој поданички положај, као Албанци, и нека српска племена. Он на другој страни хвали допринос Руварца историји Црне Горе због доброг историјског метода заснованог на потпуној библиографији и провјереним чињеницама.⁵⁴ Међутим, пишући преглед државног развитка Црне Горе од 1851. до 1907. године, Павел Аполонович је 1851. годину означаио као годину стварања државне организације која није постојала 300 година. Дакле, он ту између редова мијења став изнијет у полемици са Руварцем о вјековној независности Црне Горе од турске власти.⁵⁵Ровински је водио полемику и са Медаковићем који је бранио актуелни руски режим од самог Ровинског и других писаца.⁵⁶Ту је битно да је Ровински, иако Рус, био спреман да критикује своју владу за недоследну политику према Словенима, посебно према Црногорцима. Без обзира на то ко је био у праву и какве су грешке, овакве полемике су одражавале дух времена, а биле су несумњиво корисне за даље истраживање.

Ровински се није држао по страни када је требало говорити о државним и националним интересима Црне Горе. Тако, истиче упућеност Боке и Црне Горе повезаних „природом и историјском судбином и савременим узајамним потребама, да једна без друге не могу опстајати.“ Њихова сличност се односи на поглед на свијет, обичаје, ношњу, предања и заједничко стремљење ка слободи коју су бранили од заједничког непријатеља.⁵⁷ Он очекује са стране Боке напад на Црну Гору, мислећи на империјалистичке тежње Аустро-Угарске: „Куда год да погледате око Боке, на сваком врху ћете видјети утврде и шанчеве, а ту и

⁵³ Бошко Сувајдић, *Иларион Руварац и народна књижевност*, Институт за књижевност и уметност, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2007, 400, 404-407, http://www.ikum.org.rs/files/biblioteka/suvajdzic_ilarion.pdf

⁵⁴ Павел Аполонович Ровински, Иларион Руварац: *Montenegrina-прилошци историји Црне Горе*, Сремски Карловци, 1898, мал.8°, 272, *Записи о Црној Гори*, 428-430.

⁵⁵ Ђоко Пејовић, *н.д.* 159.

⁵⁶ Душан Мартиновић, Предговор у: Павел Аполонович Ровински, *Студије о Црној Гори*, ЦИД, Подгорица 2004, XVIII

⁵⁷ *Исто*, III

тамо, према црногорској граници – и јаке тврђаве. Усмјерена према Црној Гори убиствена ждријела топова и пушака, са свемогућим бојевим смицилицама- те тврђаве као да само очекују команду да би све разнијеле у прах. Питање је само времена када ће то бити...⁵⁸ Дакле, он је био свјестан улоге Црне Горе у заустављању тежњи Аустро-Угарске, повезаности Црне Горе и Боке, али и тешких околности у којима Црна Гора брани своје националне интересе. Он је у том смјеру покушавао да, кроз своје научно дјело, Црногорце приближи странцима и нагласи њихов историјски и политички значај.

У свом главном дјелу, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Ровински је сажео све своје знање о Црној Гори, користећи притом релевантна дјела на разним језицима. Он је успио да напише за свакога пријемчив географски приказ Црне Горе, дајући лични допринос картографији, топографији и метеорологији. Значајни су његови подаци о Кому и Скадарском језеру. У историјесе Ровински доказао као истраживач старих повеља и рукописа (у науку је увео *Историју Скендербега*, а проучавао је и Љетопис попа Дукљанина)⁵⁹, аналитичар епохе Црнојевића и владика. Имао је своју теорију о сједишту прве православне епископије (у Дрепи код Подгорице) и о њеним каснијим сједиштима, о поријеклу имена Црне Горе (по црној шуми), о тзв. истрази потурица, бици на Царевом лазу које су се сигурно десиле, по његовом мишљењу. Био је задивљен личношћу Петра II Петровића Његоша и о њему написао посебну монографију која цјеловито освјетљава његову личност и владање.⁶⁰ Оно по чему је име Ровинског најпознатије је приказ црногорског начина живота у свим појединостима: од физичког изгледа, индивидуалног начина размишљања, породичних односа, преко одијевања, исхране, становања, обичаја, начина привређивања и ратовања, главних менталитетских црта, до различитих облика забаве и културе. Ровински је аутор првог дијалекатског рјечника Црне Горе⁶¹, сакупљач народне поезије и истраживач лингвистичких специфичности. Он је зачетник археолошких истраживања у Црној Гори. Не само да је привукао пажњу

⁵⁸ Павел Аполонович Ровински, Приморје и планине (Бока и Црна Гора), *Студије о Црној Гори*, 8.

⁵⁹ Види о томе В. К. Петухов *н.д.* и Милџан Гогич, Деятельность русских ученых 19. века поопубликованио источников об истории Черногории всредние века, *Россия и Балкан ы втечение последних 300 лет / Русија и Балкан током последња три стољећа*, међународни научни скуп, Подгорица-Москва 2012, 527- 538. https://www.academia.edu/5566469/BALKAN_-_SRBIJA_-_RUSIJA

⁶⁰ Монографију *Петар II (Раде) Петровић Његош, владика црногорски (1830-1851)*, објавио је код нас Нико С. Мартиновић у: *Ровински о Његошу*, Цетиње 1967.

⁶¹ О томе: Драго Ћупић, Павле Ровински и црногорска лексика, *Руско-црногорске научне везе у минулом и нашем времену*, радови са научног скупа ЦАНУ 6-7. октобра 2009, Подгорица 2012, 118-125.

свјетске научне јавности својим истраживањем у Дукљи, него је и дао подстрек за проучавање надгробних споменика и гробова из римског и старијих периода, средњовјековних градова и цркава и њихову институционалну заштиту. Описујући Црну Гору и Црногорце свог времена Ровински даје податке о просвјети, вјерским заједницама и законодавству. Ипак, интересантнија су његова запажања и коментари о дубоким промјенама које су захватиле црногорско друштво и одлучујуће утицали на начин живота, међуљудске и породичне односе, а тиме и на улогу и мјесто појединца у Црној Гори. Када је описивао Црногорце, понекад је био субјективан, посебно кад је наводио физичке особине, али то не смањује значај његовог дјела, досад ненадмашеног по ширини и дубини интересовања.

Да је Ровински био битан чинилац у културном животу Црне Горе говори његова улога у раду читаонице, али још боље његов рад на популаризацији позоришног живота. Крајем 1883. године у оквиру Друштва читаоница Цетињу била је формирана аматерска драмска група са циљем да јавно постави драмски комад, који је још био у процесу настанка, чији аутор није био нико други него владар државе, књаз Никола. Почетком 80-их година појављује се прва, најкраћа варијанта драме у стиховима, *Балканска царица*, која је одиграна почетком 1884. године. Од тада можемо пратити организовани позоришни живот у Црној Гори (само те године биле су четири премијере и осам понављања). Исте године почиње и велика културна и донаторска акција. Донијета је одлука да се на Цетињу изгради Зетски дом – прва зграда у држави предвиђена за културне потребе. Међу члановима Главног одбора, који је формирала Цетињска читаоница, како се показало у објављеном обраћању за донацију на име градње Зетског дома, налазимо и име Павла Аполоновича Ровинског. Његово име срећемо и у списку првих спонзора (прилог од 25 фиорина-2,5 наполеона у злату). Упоредо са личном донацијом, Павел Аполонович је подстицао ту активност публиковањем имена спонзора у штампи. Још почетком 1884. године, у уводном чланку *Гласа Црногорца*, он пише о значају и резултатима рада Друштва цетињске читаонице, пружајући пуну подршку акцији за градњу Зетског дома. Допринос Павла Аполоновича се неће ограничавати тим активностима, када је ријеч о дешавањима на сцени. Он више пута пише о темама из те области. У свом главном дјелу о Црној Гори говори о забави код Црногораца и у оквиру тога описује неке форме најважнијих сценских представа у народним дјелима.⁶² Ровински је дао допринос и настанку црногорске позоришне критике. Један од три највећа и зато чешће цитира-

⁶² Лука И. Милунович, *н. д.* 555.

на есеја у литератури, објављена у периодици ван Црне Горе о спектаклу *Балканска царица*, представља баш рад Павла Аполоновича. О односу европске периодике руски научник каже: „Ево, анализирају *Балканску царицу* од Беча до Лондона, од свјетског града Париза до Петербурга, сјеверне Палмире.“ У тексту *Балканска царица пред судом руског новинарства* који је објавио новосадски *Јавор*, Ровински анализира чланке три руске новине, по његовим ријечима, различите оријентације. Када је ријеч о чланцима Павла Аполоновича о црногорском позоришном животу, треба поменути и опис Зетског дома, који је објавио у *Грлици* 1889. г. у оквиру детаљнијег текста о Цетињу. Двије године прије тога Ровински је писао о Трогиру и др Јосипу Сладеу, по чијим архитектонским цртежима је изграђен Зетски дом.⁶³

Дакле, Ровински је био значајан књижевни и научни критичар. Он је објављивао краће приказе дјела о Црној Гори или њеном окружењу, најчешће у новинама: *Просвјета*, *Црногорка* и *Глас Црногорца*. Тако је дао приказе дјела Оскара Баумана, Авела и Де ла Незијера, А.Александрова, Г.Стратимировића, Миленка Веснића, Лудвига Кубе, Јозефа Карасака, Ст. Новаковића, Франца Миклошића, Игњата Хорице, И.Руварца, Ватрослава Јагића и др.

Руски научник је, изучавајући Црну Гору, морао посебну пажњу да обрати на литературу о овој земљи и да утврди мјерила прикупљања података и оцјене њихове вриједности.⁶⁴ Њему је зато пало у дио да да преглед библиографије, да упореди податке које је у литератури нашао са онима које је сам утврдио, да укаже на правац рада убудуће и да са мање-више успјеха побије нека схватања и допринесе сигурнијем долажењу до новијих.⁶⁵

Павел Аполонович је међу првим истраживачима у Црној Гори који су морали да изграђују критички однос према панегирицима и памфлетима о њој. Он није имао на располагању архивску грађу на Цетињу, па је морао да користи радове објављене на разним језицима и о разним догађајима. Мишљење о поузданости података у тим дјелима је износио у својим дјелима или посебним приказима. Поред информација о дјелу, у приказима објављеним у часописима *Журнал Министерства народного просвещения*, *Просвјета*, *Глас Црногорца*, руски научник је давао критичке осврте како би писмене људе у Црној Гори упознао о писањима о њиховој земљи широм Европе. Он је систематски пратио и библиографију о свим питањима и најстаријој историји Црне Горе и сусједних крајева на свим језицима, набављао је и служио се њом. На-

⁶³ Исто, 556.

⁶⁴ Ђоко Пејовић, н.д. 165.

⁶⁵ Исто, 170.

рочито је користио дјела Милаковића, Јастребова и др. Ровински је најчешће добро познавао област коју је изучавао. Приказујући књигу, давао је карактеристику рада на њој, указивао на нетачност и тачност података, начин употребе докумената, структуру рада и укупни значај дјела за историјску науку. Он је без сумње са више учености и познавања литературе и извора прилазио неким историографским питањима него Марко Драговић и Лазар Томановић.⁶⁶

Ровински је планирао да библиографију о Црној Гори објави као четврти том монографије *Црна Гора у прошлости и садашњости*, али је није завршио. У овом рукопису је употребио око 1000 анонимних текстова и индивидуализираних ознака за 310 аутора ћириличке провинијенције са 1000 библиографских јединица и 650 библиографских јединица од око 600 аутора латиничке провинијенције. Код нас је објављена библиографија радова на ћирилици.⁶⁷ Она је изворно састављена на 441 листу. У основном, повезаном дијелу рада су описи српских, руских и бугарских аутора о Црној Гори, по азбучном реду. „Незванични“ записи Ровинског су интересантнији, док су у основном тексту вредновања уздржана, а често и изостају.⁶⁸

Ровински је у посебном чланку објавио и библиографски преглед Црне Горе у италијанској литератури: „Један од најзначајнијих и најобухватнијих историјско-библиографских прегледа дао је управо П.А.Ровински.“⁶⁹

Личност Ровинског је одредила средина у којој је васпитан и обрзован, околности у којима је живио и стварао. Његова искрена љубав према природном народном животу и Словенима, али без искључивости и фанатизма га је водила кроз цијели живот. Зато није чудо што је толико година живио у Црној Гори, тако цивилизацијски далеко од европских земаља. Он је, међутим, у Црној Гори видио нешто друго: духовну снагу народа којом су пређене све препрекенезамисливе за друге народе. Његови први путописи из Црне Горе изражавају усхићење и наду са којом је гледао на народ и новонасталу државу. Може се рећи да је, због огромне љубави према Црној Гори, Павле Руспостао Црногорац. Он тако води жустру полемику око неких страна црногорске ис-

⁶⁶ Исто, 165-166.

⁶⁷ Душан Ј. Мартиновић, Библиографија као поуздани инструмент идентификације ауторства и мост пријатељства двају народа – руског и црногорског народа, радови са научног скупа ЦАНУ 6. и 7. октобра 2009, *Руско-црногорске научне везе у минулом и нашем времену*, Подгорица 2012, 128.

⁶⁸ Јелена А. Пережогина, О једном рукопису П. А. Ровинског, зборник *П.А.Ровински (1831-1916) и јужнословенске земље*, са научног скупа 3-4. октобра 1991, ЦНБ Ђурђе Црнојевић, Цетиње 1992, 118.

⁶⁹ Душан Ј. Мартиновић, Предговор у: *Студије о Црној Гори*, XIX

торије, придружујући се понекад панегиричким црногорским историчарима. Међутим, знао је и да призна грешку, истина, не директно, него између редова. Када описује Црногорце понекад претјерује са позитивним особинама, док негативне зна да оправда, али углавном задржава умјерени тон писања, осим у појединим случајевима када критикује црногорску власт. Наравно, морамо поштовати његов опрез при изношењу чињеница, због чега би му живот био угрожен. Али, ако се у цјелини посматра његова лична преписка, политички ставови и начин мишљења на почетку и крају дугог боравка у Црној Гори, код Ровинског се може запазити разочарање због негативног развоја ситуације. Ту може бити ријеч о његовим поодмаклим годинама, али првенствено су у питању изневјерена очекивања због свих негативних појава у црногорском друштву и државикрајем XIX вијека, а које су дефинитивно разбиле његову илузију о стварању државе праведне и народне власти. Зато су, несумњиво, његови ставови утицали на настанак бриљантних дјела о Црној Гори. Неке његове тврдње су превазиђене, али аргументацијом и систематичношћу знао је да јавност придобије и развије полемику у корист науке. Посебно су значајне његове расправе о Ободској штампарији, средњовјековним рукописима и надгробним споменицима, времену владика Петра I и Петра II. Његови описи народног живота су права мала енциклопедија, до данас најбоља, уз мање нетачности. Ровински је дао допринос развоју географије и историје Црне Горе. Он је зачетник истраживања у више области: језик, епска поезија Васојевића, археологија. Дао је лијеп опис функционисања државних органа, иако знатно оптерећен јавном статистиком. Међутим, Ровински је имао и другу значајну функцију: у руској политици и дипломатији, као добар познавалац и посматрач Црне Горе. Ипак, могу се назрети само обриси такве његове улоге и у том смјеру потребна истраживања. Наравно, ту се мора узети у обзир његова прошлост и специфичан став о повезаности Словена и улози народа у владању државом. Једно је сигурно: име Ровинскогће се дуго сретати у научној литератури по више питања. Актуелност и значај његовог дјела далеко превазилазе наше просторе. О томе свједочи и чињеница да је његово главно дјело недавно постало дио Google електронске базе ријетких књига које треба сачувати, као и базе Руске државне библиотеке.

Mirjana MANOJLOVIĆ

MONTENEGRIN PERIOD OF THE LIFE AND WORK OF
PAVEL APOLLONOVICH ROVINSKY IN SCIENTIFIC
RESEARCH AND ARCHIVE MATERIALS

Summary

Pavel Apolonovich Rovinski is a famous russian scientist who dedicated the majority of his scientific work to Montenegro in which he periodically lived for almost 27 years. He had different fields of interests but he is the most admired for his work dedicated to social history of Montenegro. Also, he is a pioneer in some fields as archeology, language, local poetry. He also addresses some scientific problems and questions of great importance which attract the attention of historians even nowadays. Some of them are Crnojević's typography, manuscripts and tombstones from Middle Age and time of Peter The First and Peter The Second. Also, he made contribution to geography, history, bibliography. Rovinski successfully described functioning of state government and deep changes in society of Montenegro, especially are important his conclusions. However, russian scientist had another role in diplomacy but historians that question haven't researched yet enough. His personality also is very interesting because he had lived in very important time of history. His beliefs were progressive, close to revolutionary circles of Russia but at the same time very human and rational. Also, he believed in true connection between all Slavs. According to that, we can follow his behavior in Montenegro. He loved Montenegrins from all his heart and because of that he became critic of government for some bad decisions. Therefore he was in cold relation to prince Nicholas. However, thanks to his enormous popularity among Montenegrins he had big influence in some public questions as opening of scientific and cultural institutions and popularization of Montenegro out of borders. A reason to write this paper is to remind to his importance nowadays on the occasion of hundred years since his death. He definitely has to get deserved respectability for his scientific work.